

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
ИЗВОРИ СРПСКОГ ПРАВА XIII

РАДЕ МИХАЉЧИЋ

ЗАКОНИ У СТАРИМ СРПСКИМ ИСПРАВАМА

ПРАВНИ ПРОПИСИ, ПРЕВОДИ,
УВОДНИ ТЕКСТОВИ И ОБЈАШЊЕЊА

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука,
од 6. јуна 2006. године, по реферату академика *Симе Ђирковића* и
дописног члана *Милоша Благојевића*

У р е д н и к

дописни члан
КОСТА ЧАВОШКИ

БЕОГРАД
2006

БАЊСКА ИЛИ СВЕТОСТЕФАНСКА ХРИСОВУЉА
(1313–1316)

ЗАКОН ЦРКВЕНИМ ЛЈУДИМА

Одредба 1

А ово је закон људима црквеним: Ко су меропси, да ору озиме ралије (да *врју ѡзиме ралиѣ*) три мата,¹ а јаре – два мата, а проса – три мата.

¹ *озиме пшенице рала три мата* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 319.

Одредба 2

А сокалник озиме ралије (*ѡзиме ралиѣ*) два мата, а јаре, мат, а проса два мата.

Одредба 3

А виноград сваки да копа, и поп и дијак и отрок, и сви мајстори као и остали работници. Ко ли га не ускопа до Васкрсења, да му се во одузме.

Одредба 4

А сено да косе као меропси, и сокалници и мајстори сви једнако, и на накосицу сваки да изађе ко може косу да држи, за један дан, осим попа. Тако исто и на плашћење за један дан, и на здевање; ако ли буде на далеко, онда по један од куће, и за три дана да покосе, и упласте, и здену.

Одредба 5

Згона да не буде.

Одредба 6

Бедбу да ору с јесени једну, а бедбе на плуг – мат. И што ору, да влаче и возе, а да не врху.

Одредба 7

А насрпице сваки да жње три дана.

Одредба 8

И како сви косе сено, тако исто и ограде да граде.¹

¹ *градове да граде* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 319.

Одредба 9

Сено да се не узима људима манастирским, сем ако дође господар и затражи, манастиру сено то да се узме.

Одредба 10

Работа је меропху, изузев сокалника, житотребљење, у мађупници стојање, слад на годиште десет врећа,¹ три лакта дуга а комол широка по шестар. Хмеља меропх на годиште да даје, и оглаве да дају, а друге работе сви једнако, осим Зете и Плава јер су далеко; а друге метохије све редом да држе недељину.

¹ *десет дасака* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320. Видети С. Ћирковић, *Мерење и мере у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 155.

Одредба 11

Слад Стефанову дне која метохија прави та да га и донесе и оточи; и свака да донесе три кабла пшенице.

Одредба 12

Сокалник када са игуманом или с калуђером камо иде на црквени посао, да се од црквеног храни; а када сам иде, своје јело да носи.

Одредба 13

И ако се по греху запали манастир, и сокалници да раде.

Одредба 14

И који немају сина или брата или работника, јединци,¹ два да се здруже иако разну работу и земљу имају, али на друге работе, осим орања и винограда; тако исто и сокалници, и било који мајстори.

¹ *самци* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 319.

Одредба 15

Србин да се не жени у Власима; ако ли се ожени без знања игуманова, да се ограби и свеже и онај Влах од кога се буде женио, и да се врати принудно опет на очево место, а који буду стариници и не узмогну се вратити, ниједан да није војник него сви ћелатори.

Одредба 16

Црквеној стоци ничија стока да се не приставља, ни у овце, ни у краве, ни у кобиле, ни у коње, ни у свиње, ни на пољу, ни у огради;¹ ако ли се што нађе, да се узме цркви, а ко буде пристављао – да се казни.

¹ у граду – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320.

Одредба 17

Игуман црквенога човека милоснику црквеном да не даје силом, већ ако неко осиромаши, да га црква помогне, или да својом вољом пристане уз неког и работа док буде хтео, и опет да дође на своје место.

Одредба 18

А сокалницићи који се предају док јашу на оброчним коњима, да им се коњ не даје уопште, но када на женидбу пође, ако буде достојан, игуман у договору с братијом да му даде коња.

Одредба 19

Сокалници да помажу поправљати¹ цркве, и трапезе, и краљеве палате.

¹ да помажу шити – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320.

Одредба 20

Млинари који своје млинове имају, да секу жрвње (ж'рѹв'ње) и праве млинове црквене.

Одредба 21

Калуђер да не изузима ни од које работе својега брата, или сина, или кога од рода, него у којој их је работи оставио ту да работају.

Одредба 22

Земља црквена ни уопште (бѣхъ) ни у подорање, ни у седење, никоме да се не даје.

Одредба 23

Отеса¹ (отѣтеса) сеоског у свој области црквеној да не буде.

¹ Потеса – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320. Видети М. Благојевић, *Српска средњовековна држава и целина сеоског земљишта*, Зборник МС за историју 44 (1991) 7–18.

Одредба 24

И ако не буде ратаја,¹ да меропси редом са црквеним воловима ору.

¹ *ратара* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320.

Одредба 25

У којем било селу који било мајстор, ако ће имати много синова, један од њих на очеву месту да остаје, а други да су работници.

Одредба 26

Синови поповски који књигу науче, сви једну земљу очеву да држе, а који не научи – ако му је отац син попа (*поповиџь*) а он да буде сокалник; ако му је отац син меропаха (*мѣропѣшиџь*) или син сокалника (*сокалѣничџь*), а он да буде што му је и дед био.

Одредба 27

Када краљ доходи у манастир или у метохију, нека му је по вољи;¹ а када архиепископ – да даје црква хлеб, и зоб, и сено, а људи месо.

¹ *нека му се даје шта он хоће* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320.

Одредба 28

Зећани и Плављани што се нађе рибе да доносе у манастир.

Одредба 29

Бољарски коњи да се не товаре. Јагњећа кожа (*јагнѣтина*) и лан да им се не узима.

Одредба 30

Трнка (кошница) пета у току године, осим попу, свакоме да се узима.

Одредба 31

И ако ко украде што унутар цркве, макар и восак од свеће или та-мјана, да му се кућа распе.

Одредба 32

А сирота која има мала сина, да држи све село (посед) докле јој син не одрасте; ако ли нема сина, да држи селиште (окућницу), и врт, и најбољу главну њиву своју.

Одредба 33

А Зећани и Плављани да ору матове и бедбе и виноград копају и сено косе као и манастирске метохије.

Одредба 34

А ковачи уговорни, и дрводеље, и кројачи, и штавиоци, и седлари, и грнчари, и зидари, и златари – сви да ору и косе као и сокалници, и све своје што ураде, да свршивши и извршивши донесу у манастир; ако ли што упропасте, да плате од куће.

Одредба 35

А о глобама: одбој – осамнаест динара, а рука, печат, потка, самосуд – по шест динара; слање – два динара; за послух – два динара.

Одредба 36

И где год се суд чини, свака глоба да је цркви.

Одредба 37

Мехоскубина као и одбој, а они који су окрвавили руке, цркви три платна, а достављачу три платна.

Одредба 38

А глоба за међусобну крађу као и у влашком закону.

Одредба 39

Који владалца бије – шест оваца, и бојац да се вргне у тамницу и да се не пусти пре три месеца; ко ли ће га раније пустити, да је проклет.

Одредба 40

Сокалници да доносе у годишту товар жита и товар вина, откуд им рече игуман.

Одредба 41

Пастирима свим, овчарима и коњушарима, и јахачима и кобиларима, да се плаћа као и у Студеници.

Одредба 42

Игуман у посланство да се не шаље.

Одредба 43

Војске, ни града, ни соћа, ни коња, ни пса, ни друге какве работе краљеве да не буде.

Одредба 44

Кројача кожухних десет, а чизмара шест, грнчара два.

ЗАКОН ВЛАХОМ

Одредба 1

А ово је закон Власима: Да им не буде десетка великог, већ мали.

Одредба 2

Да дају сваке године – од педесет овцу са јагњетом, а другу јалову.¹

¹ од педесет оваца једну са јагњетом, а другу јалову – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 321.

Одредба 3

И ако по греху изгину кобиле које припадају цркви, да даде слагајући пет (влаха) кобилу¹ прво годиште, и ништа више.

¹ да даде слагајући пету кобилу – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 321.

Одредба 4

И да дају цркви на годиште сваки човек по две јагњеће коже (јагњетинџе).

Одредба 5

И који села имају да косе сена три дана, на Кијерезима или негде у близини, и да доносе у годишту товар жита, а други вина; и да доносе соли црквене откуда им игуман рече четрдесет клетишта десет товара.

Одредба 6

И ко је војник и не буде тежио вуне црквене, да даје од себе окрој.

Одредба 7

И војник и ћелатор да носе сирење с планине, и ћелатор да напаса овце и вуну стриже, а војник да чува пастуве. А у зло време и војник и ћелатор да иду к овцама.

Одредба 8

И крађа међусобна — шест волова, а коњска — шест коња.

ЗАКОН О ЦРКВЕНИМ ДОХОЦИМА

Одредба 1

А ово су дохоци цркве, од Брскова, сваке године 200 перпера. И Глуха Вас, коло цело и са рударима, и дохотке да дају цркви како су давали краљевству ми.

Одредба 2

И у Светога Срђа на Широком броду 100 спуди соли.

Одредба 3

И царина да се не узима, нити на коме броду бродарина.

Одредба 4

И ово све што сам даровао овоме светом храму, овим законом нареди и утврди краљевство ми да буду манастиру као горе што рекох, да не буду епископији него игуманству.

ОБЛАСТ ДУХОВНА

Одредба 1

А власт духовна да је епископу рашкоме по Ибру горњем и Јелшаници и Ситници и оба Лаба и Дршковини, и куд год је на другом месту била област духовна ове цркве, рашки епископ да попове поставља и ђаконе и дијаке, а игуман да суди сваки суд духовни, а епископа да извести; и протопопа да постави игуман црквенога свог човека. Да су глобе и дохоци цркви, а епископу за све то даде краљевство ми шест стотина перпера, да скује кандило цркви Светих апостола, и помен духовни сваки да му чини, а ине власти да нема никакве.

Одредба 2

А игуман на сабору да има место четврто.

ГРАЧАНИЧКА ПОВЕЉА

(1321)

ЗАКОН СТАРИ СРБЉЕМ

Одредба 1

Закон стари Србљем: Меропах оре девет¹ мати, а сокалник шест, заманицом бедбу плуга три мата да ору, и тако да га повезу, површу и у рупу сипају.

¹ *Меропах оре 4 мата* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 2

И опет издаде и ливаду наждребицом делећи да косе бедбу накосицом, да спласте и здену.¹

¹ *И опет издаде и ливаду над Ждребицом, одредивши да косе бедбу накосицом, да спласте и здену* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 3

Меропах да цеди слад; трипут годишње и да га охмељи. Ако цркви буде требало више слада, да га поп охмељи.

Одредба 4

И да носи меропах понос до крајева стана.

Одредба 5

Ко коње има, о Рођењу Христову сваки меропах да доведе по воз дрва.

Одредба 6

Да носи меропах луча о Рођењу Христову и о празнику свете Богородице.

Одредба 7

И да лове три дана зечеве заманицом, осим попова.

Одредба 8

Послух црквени четири динара, а руке шест динара.¹

¹ *а руке 7 динара* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 9

И где год се парнични црквени човек на краљевом суду, да је глоба црквена и послух и рука.

Одредба 10

Човек који покраде пријатеља свог, да плати цркви три перпере.

Одредба 11

Главу ударити три перпере.¹

¹ *Главовина три перпере* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 12

Мехоскубина шест динара.¹

¹ *а мехоскубина 7 динара* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 13

А човек који краде цркви и вражду учини, што рече господин краљ.

Одредба 14

Или ко има пчелињак да даје о празнику свете Богородице мед; коли не да, а има, да узме поп сам.

Одредба 15

И да свим трговима који су у земљи краљевства ми што се продаје црквено или се има куповати што цркви, да се не узме царина, но да рече поп на своју душу како заиста јесте црквено.

Одредба 16

И виде краљевство ми насиље над људима пресвете Богородице од околних и од међусобних људи. И створих милост цркви свете Богородице и људима њеним при епископу Игнатију, ко није повео спор

и добио парницу о људима, и извео људе после тога,¹ да не буде препрека суду — за људе, ни извода, но дајем и испраћам ово све храму Свете Богородице.

¹ и извео је ово после тога — превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324.

Одредба 17

И приложи краљевство ми трг панађуру, то јест празнику Благовештење свете Богородице.

ЗАВИСНО СТАНОВНИШТВО У СВЕТЛУ ПРАВНИХ ПРОПИСА

Арбанас, Арбанаси (Арбанасинь, Albanus) – назив за етничку, али и социјалну категорију становништва у средњем веку. Као социјалну категорију правни прописи поистовећују Арбанасе са сточарима власима. С јесени сточари су напуштали планинска пасишта и постепено силазили у топлије жупе, где су пролазили кроз земљорадничка насеља, тражећи исхрану и зимовишта за стоку. Сточари су често наносили штету земљорадничком становништву. Законодавац штити сеоска имања: *Где престоји Влах или Арбанасин на селу, на томе селу да не стане други, за њим идући, ако ли силом стане, да плати потку и што је попасао* (Душанов законик, члан 82). Власи и Арбанаси плаћали су *потку* (в.) за насилно продирање у сеоски атар. Иначе, засељачени Арбанаси имали су статус земљорадника: *И Арбанаси који се налазе на црквеном поседу да работају као и Србљи* (Призренска хрисовуља, одредба 9).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 4, 27, 129, 410; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 430, 578–580, 620, 647, 652, 660, 692; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 67–69, 112, 138, 151; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чл. 77, 82.

Литература: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*; Ћ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 33, 34, 48, 51, 55, 57, 91, 130, 239; Б. Ферјанчић, *Албанци у византијским изворима*; С. Ћирковић, *Албанци у огледалу јужнословенских извора*, Илири и Албанци, Београд 1988, 285–322; 323–360; *Лексикон српског средњег века*, 14–15 (Р. Михаљчић).

Бах, бех (бѣхъ) – ова реч налази се у Светостефанској и дечанским хрисовуљама. Ђура Даничић је тумачи као појачану негацију. Имајући у виду 22. одредбу Светостефанске хрисовуље, не искључује се могућност да је она означавала закуп, накнаду. У том

смислу говоре и неки примери које и Даничић наводи: *таи царина да је проста всакому вас, да се не узима на бах до нашега живота.*

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 54, 98, 177, 525, 527.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*.

Бедба (вѣдба) – допунски радни намет зависног становништва, одређен или одмерен бројем дана орања или површином земље коју је требало узорати. Земља узорана бедбом укључивала је све пољске радове до вршидбе и спремања житарица: *и што се узоре бедбом, този да се бедбом и сврстује* (друга и трећа дечанска хрисовуља, одредба 3, стр. 73, 80) или *този да се бедбом и стежиши* (прва дечанска хрисовуља, одредба 3, стр. 63). Понекад се бедбом косила трава и спремало сено. Сви који су косили бедбом били су дужни да сено осуше, упласте и здену (*Закон стари Србљем Грачаничке хрисовуље*, одредба 2, стр. 48). Милан Влајинац са бедбом доводи у везу реч *бедва* која у новије време означава мобу. Он сматра да је средњовековна бедба „била исто што је данас моба“. Међутим, између ових појмова није могуће ставити знак једнакости. Као установа феудалног друштва бедба представља намет, а моба је установа узајамне помоћи. Помоћ се састојала у позајмљивању и враћању радне снаге – *посленика* – у оквиру више домаћинстава. Договор се морао поштовати, јер су се мобом, по правилу, обављали неодгодиви послови. Најсиромашнијим, угроженим и немоћним село је мобом помагало. У таквим случајевима није се враћала радна снага, односно посленици. Моба је установа заснована на општеусвојеним моралним начелима патријархалног друштва, а бедба је работа прописана феудалим законима.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 165; М. Влајинац, *Бедба и заманица као мобарска работа у Срба средњег века. Прилог историји народног живота и рада*, Гласник СНД II, 1–2 (1927) 47–66; И. Божић, *Параспор у Скадарској области*, ЗРВИ 4 (1956) 13–30 = *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 241–258; D. Војанић-Лукач, *Ко је ичествовао и заманичкој војсци*, *Vesnik vojnog muzeja* 6–7 (1962) 240–242; М. Благојевић, *Земљорадња*, 42–45, 193–195, 369–374, 387–395; А. Веселиновић, *Војска у средњовековној Србији*, *VIG* 1–2 (1994) 414–416; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 186–189; *Лексикон српског средњег века*, 212 (М. Благојевић). *Лексикон српског средњег века*, 212–213 (А. Веселиновић).

Виница (винѣница, клѣтъ) – подрум у коме се чувало вино, несумњиво и друге намирнице. Овај појам отвара питање припреме и складиштења исхране за људе и стоку. Со се увозила из приморских градова. Сено се припремало косидбом, сушењем траве и садевањем у стогове. Жетвени радови завршавали су се вршидбом и спремањем жита. Мајстори на поседу манастира Дечани били су дужни *све да сврстују и жито и вино*. Стари српски закон Грачаничке хрисовуље налаже меропсима и сокалницима да посејано жито *пожњу и одвезу, поврху и у рупу усипљу*. Ово је изричит податак о складиштењу трапом, не само житарица већ и других намирница.

Вино и виногради сразмерно често се јављају у изворима, али о подруму сазнајемо случајно. У циљу заокружења властелинства своје задужбине, цар Душан је настојао да замени поседе, села, млинове, винограде, па чак и утврђења. Замене су се увек обављале уз добру вољу и сагласност обеју страна. Овом приликом царева задужбина је уз два села добила и утврђење Вишеград, које се налазило на брду изнад манастира. Поред других намена, утврђење Вишеград манастиру је служио да му буде *житница и виница и местохранилница црковна место пирга*. Према томе, пирг је, бар на великим манастирским поседима, служио као остава за намирнице и вино и, у случају опасности, као ризница (*мѣстохранилница*) за црквене драгоцености. Није познато да ли је подрум био укопан у земљу или се вино складиштило у доњим просторијама између дебелих зидова пирга. Вино се чувало у великим судовима од иловаче (*съсѹдѣ гнильнии*) и бачвама. Крај врата подрума манастира Дечани налазила се у камену исклесана мерица за вино – *а мертик вини исекох у мрамору и призидах при вратех виници* (трећа дечанска хрисовуља, стр. 91, одредба 30). Из которских извора се види да је виница пратила кућу и виноград. Око 1320. године једна которска породица имала је у Пећи пола винограда, *cum viniça et cum domo destr(ucta?)*.

Виница је оставила траг у топономастици. Недалеко од Вараждина налази се насеље Виница, а у близини села су рушевине средњовековног утврђења Винице, које се први пут спомиње 1353. године. Током средњег века изворна грађа под истим називом бележи насеља у Босни и Македонији.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 378; J. Шафарик, *Хрисовула цара Стефана Душана*, 296; Архиепископ Данило II, *Живот краљева и архиепископа српских*, приредио Ђ. Даничић, Загреб 1866, 268;

Архиепископ Данило II, *Живот краљева и архиепископа српских*, превео Лазар Мирковић, Београд 1935, 223; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 338, 652, 683; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 63; А. Mayer, *Kotoorski spomanici* II, Zagreb 1981, 223, br. 903.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 169; ЕЈ 8 (1971) 497 (Ж. Домљан); *Poljoprivredna enciklopedija* III, Zagreb 1973, 481; ЕЈ 2 (1985) 706 (Ж. Домљан); М. Ивановић, *Црквени споменици XII–XX века*, Задужбине Косова, Призрен–Београд 1987, 413; С. Поповић, *Крст у кругу*, Београд 1994, 110; *Лексикон српског средњег века*, 80 (В. Петровић); С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 177.

Виноград (виноградаџ, лозик, гроздије, vinea) – земљиште засађено виновом лозом, често ограђено. Током средњег века винова лоза гајила се од приморских крајева до Дунава. Општинска земља приморских градова постала је тесна за гајење винове лозе. Дубровчани су садили винову лозу на српској територији. Услед недостатка обрадиве земље, у Котору се ограничавало сађење и подизање нових винограда.

Правне норме о виноградима налазимо у манастирским даровницама, Земљорадничком закону, статутима приморских градова. И Статут Новог Брда сведочи о гајењу винове лозе на *градском метоху*. Када је реч о виноградима, законодавци краља Милутина и Стефана Душана ослањају се на прве прописе светог Симеона и светог Саве који, нажалост, нису сачувани, али се делимично могу реконструисати у каснијим исправама.

Као и припремање сена, обрада винове лозе спадала је у неогодице радове. Пре свега, посао се морао обавити на време. Позната је крилатица: „Виноград не иште молитве, него мотике“. И данас је честа изрека „виноград тражи слугу“. Узгајању винове лозе на великим властелинствима посвећивала се изузетна пажња. Виноград су обрађивале све категорије зависног становништва. Није био поштеђен ни свештеник ни дијак: *А виноград сваки да копа, и поп и дијак и отрок, и сви мајстори као и остали работници. Ко ли га не ускопа до Васкрсења, да му се во одузме* (Бањска хрисовуља, стр. 29, одредба 3). Чак су и власи сточари на поседима цркве Светог Николе у Врању били дужни да *теже виноград* (Закон Влахом краља Душана у исправи из 1343–1345, стр. 103, одредба 3). Душанов законик предвиђа да у виноградима пронијара меропси раде дан годишње заманицом.

Вино се производило за властите потребе, али се вином и трговало. Посебном исправом забрањено је дубровачким трговцима да у Брскову продају вино с водом. Према договору Котора и Дубровника, њихови трговци могли су у Брскову да продају вино произведено само на територији двеју приморских општина. Повеља манастира Светог Ђорђа код Скопља дозвољавала је да се на њиховом панађуру продаје само црквено вино, а у Новом Брду узимала се тржишна такса за вино *од онога који није из градског метоха*.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 17, 45, 47; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 32, 151, 153, 157, 162, 171, 181, 305, 306, 309, 314, 338, 384, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 396, 402–407, 409, 412–416, 420, 422, 423, 427, 431, 445, 447, 448, 454–456, 463, 470, 473, 475, 480, 482, 486, 494, 497, 507, 508, 511–515, 518, 570, 577, 580, 582, 583, 586, 595–597, 600, 610, 612–616, 618, 625–627, 638, 640, 641, 644, 649, 650, 653–655, 657, 664–670, 678, 679, 683–692, 695–697, 700–703, 707, 719, 720, 751, 754, 759, 769, 778, 780; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 25, 26, 46, 48, 68, 71, 73–77, 79, 85, 92, 110, 113, 114, 124, 126, 132, 137–139, 141, 147, 151, 162, 164, 225, 227; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–I, 11, 18, 20, 30, 36, 37, 63, 95, 97, 396, 477; I–2, 98, 125, 366, 410, 415–417, 469–470, 475–476; Бертрандон де ла Брокијер, Путовање преко мора, Београд 1950; Ђ. Сп. Радојичић, Српски рукопис Земљорадничког закона, ЗРВИ 3 (1955) 15–27; Н. Радојичић, Законик цара Стефана Душана, чланови 34, 68, 76, 108, 174; Н. Радојичић, Рударски закон, члан II.*

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник; Рјечник JAZU; V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik; Г. Чремошник, Виноградарство и вино у Далмацији, ГЗМ 45 (1933) 15–38; М. Благојевић, Земљорадња, 131–162; М. Благојевић, Прилог проучавању средњовековних мера – Которски стар и квадрањол, корчулански гоњај и квартал, ИГ 1 (1972) 95–110; Лексикон српског средњег века, 80–83 (Д. Синдик).*

Власи, в. Закон Влахом, Војник, Поклоници, Ћелатор, Убоги власи.

Војник (воиниџ) – припадник групе влаха сточара, којима је поверено узгајање коња на манастирским поседима. Војници су били ослобођени прераде црквене вуне, али су давали *окрој*. Заједно са *ћелаторима* доносили су у манастир сир с планине, а у немирним временима штитили су ситну стоку коју су чували *ћелатори*. Део истоветних обавеза не значи да им је положај био истоветан. Бар по имовини војници се издвајају од *ћелатора* и *убогих* влаха (в. *Закон Влахом*).

Вражда (вражѣда) – изведена од речи *враг* (непријатељ), вражда је позната у старословенском и црквенословенском, затим руском и бугарском језику. Њено значење није истоветно. Ворожда је непријатељство на украјинском; *wrožda*, *wrožba* је крвна osveta на пољском; *vražda* је убиство на чешком, док је *вражденик* непријатељ на старом српском језику. Против брата Стефана *враждеваше велики кнез Вукан* (Доментијан).

Као кривично дело вражда је ушла у статуте приморских градова: Будве, Дубровника, Шибеника. Исто тако, одредбе о вражди садржи Статут Новог Брда и Пољички статут.

Статут Будве изједначаје освету и вражду – *vendeta o vurasda*. Исто тако, освету и вражду (*vendita over urasba*!) изједначаје Скадарски статут. Израз *urasba* понавља се у одредби о плаћању казне, одредби о правдању од оптужбе за убиство. За рањавање се плаћало пола вражде (*meza urasba*) Скадарски статут забрањује да се за плаћање вражде узима мирас супруге.

Има примера да су се породице за убој и вражду уз мању одштету мириле, а мирење се завршавало кумством. Иначе, кривац је, по правилу, био дужан да оштећеној страни плати 500 перпера. Обичај плаћања вражде – *consuetudo vrasde* – одржао се између Срба и Дубровчана, иако се у Дубровнику и Млецима убиство кажњавало убиством. Краљ Милутин није прихватио понуду Дубровчана да уведе смртну казну. Према уговору између српског краља и Дубровачке општине, због *крви дјетића* дубровачки господар био је дужан да преда кривца или да плати вражду. Према одредби Скопске повеље краља Милутина вражда се одузимала само од убице и то судом.

Вражда за убиство разликовала се од вражде за тешку повреду – *vrasda integra* и *vrasda pro vulneratis* у дубровачким документи-ма. Пољички статут разликује *крвѣ мртвѣ* (убиство) и *крвѣ живѣ* (рањавање, повреду). Слично је схватање у праву средњовековне Босне (К. Јиречек). Повреда је свакако *полувражда* у Статуту Новог Брда, која је у члану III насловљена као глоба. Полувражда се делила између војводе, кнеза и пургара. У старим српским земљама пола вражде припадало је *наводчији*, потказивачу крвног дела, док су у грчким деловима Српске државе све глобе припадале држави.

Угледни манастири и град Будва уживали су судску аутономију, али суђење за тешка кривична дела као што су крв, односно вражда, невера, разбојништво, провод или прејем (пријем) људски,

спадали су у владарске резервате. Одредбе из ранијих докумената преузео је законодавац Стефана Душана. На царев суд долазили су окривљени за крв, за вражду, за лопове, за разбојника, за пријем људи (103. члан Душановог закона).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 52, 256, 370, 467, 565; В. Јагић, *Статут Пољички*, *Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium IV*, Zagrabiae 1890, 50–51; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 66, 162, 217, 237, 249 387, 388, 432, 617, 620, 636, 641, 652, 659, 680, 699, 767; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 78, 81, 85, 104, 125, 141, 170, 210; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 20, 103, 154, 183; Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, члан III; *Средњовјековни статут Будве*, приредили М. Лукетић, Будва 1988, 130, сар. CLXXXI; *Statuti di Scutari della prima meta del secolo XIV con le addizioni fino al 1469*, a cura di Lucia Nadin, Roma 2002, 146–147, сар. 224, 225; 151, сар. 246; 156, сар. 266.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 118, 119, 131, 133–134; М. Јасински, *Уговори српских владара са Дубровником*, Архив ПДН 21–3 (1930) 169–178; Т. Тарановски, *Историја српског права II*, 12–18, 22, 26, 28, 30, 31, 43–44, 48, 53, 59, 61, 79–80, 81–82, 109, 122; III–IV, 143–144, 154; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*; Ж. Вујклић, *Pravno uređenje srednjovekovne Budvanske komune*, Nikšić 1988, 16, 135, 255, 256; *Лексикон српског средњег века*, 106–107 (Р. Мињаљчић); 613–614 (А. Веселиновић).

Врт, в. Село, Селиште.

Двор, в. Придворци, дворани.

Дворани (световљаци), в. Придворци, дворани.

Ждребије (ждрѣвник, наждрѣвица) – коцка и расподела коцком полазна је основа ове речи, која је током времена добила више значења, као што су срећа, судбина, имање. Позната је у старим словенским језицима: жеребей, жеребий у руском, жреб, жереб у украјинском, жеребий, жеребие у бугарском, žreb, žrzebie у пољском и hřeb, hřebie у чешком језику. Јавља се у црквеним текстовима, преводима јеванђеља, житијима, затим завршним деловима исправа као претња онима који би се усудили да наруше вољу и одредбе ауктора. Да би се поделиле ризе *меташе ждребије* (бацише коцку), читамо у старом преводу јеванђеља (Мат. 27, 35). Пошто се повукао са престола, краљ Драгутин је кренуо у *судбину (ждребиј)* коју му је

Бог одредио, пише Данило II. На наслеђе престола, веровало се, утиче ждреб Светога духа.

Посед парохијског свештеника без баштине називао се ждребије. Поповски синови који књигу не изуче да стоје с оцем на својем ждребију (23. одредба друге и треће дечанске хрисовуље). Свештеник Трошан и свештеник Хранислав Епископовић пописани су са ждребијем – имање од три њиве законите (31. и 65. члан Душановог законика) на властелинству манастира Светих арханђела код Призрена. Жребом (sdrebi), односно коцком, земља се делила у Грбаљској жупи, Дубровнику, а у жупи Пољице код Сплита на старе законите жрибове (члан 59а Пољичког статута). Жребом (наждрѣ-вицомъ) делиле су се деонице ливаде коју су меропси на поседу манастира Грачанице били дужни да покосе (Закон стари Србљем, одредба 2).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 99; В. Јагић, *Статут Пољички*, *Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium IV*, Zagreb 1890, 64–65; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 191, 623, 651, 687; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 91, 115.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 66, 158, 160, 161; *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae*; *Лексикон српског средњег века*, 189 (Р. Михаљчић).

Закон Влахом (Законъ влахомъ) – Обавезе пастира биле су регулисане Законом светог Симеона и светог Саве, али најраније правне норме о власима сточарима нису сачуване. Одредбе груписане под називом *Закон Влахом* записане су у исправама краља Милутина и Стефана Душана. Осам одредаба *Закона Влахом* садржи Бањска или Светостефанска хрисовуља, шест одредаба исправа краља Душана манастиру Хиландару (1343–1345), а пет одредаба Призренска или Светоарханђеловска хрисовуља. У хрисовуљама великих црквених властелинстава, као што је Светостефанско или Светоарханђеловско, незнатан је број одредаба о сточарима сакупљених у целину у односу на број одредаба о земљорадничком становништву. Међутим, знатан број података о сточарима садрже исправе где појединачне правне норме нису обухваћене влашким законима. Јединствен је случај да на властелинству цркве Светог Николе у Врању, *Закон Влахом* садржи шест, а *Закон људима црквеним* четири одредбе, што је свакако условљено природом и конфигурацијом земљишта, али пре свега занимањем зависног становништва на црквеном поседу.

Три наведена закона утврђују обавезе влаха као социјалне категорије, дакле, влаха сточара. Они се деле на *војнике*, *поклонице*, *ћелаторе* и *убоге* влахе. Нема сигурних доказа да овај редослед тачно одражава њихово имовно стање, односно друштвени положај, али разлика између *војника*, с једне стране и *ћелатора* и *убогих* влаха с друге стране, не доводи се у питање.

Мали десетак је основна обавеза влаха пастира према *Закону Влахом* Бањске хрисовуље. Осим тога сваке године цркви су давали од педесет влаха две овце и јагње, а сваки човек био је дужан да припреми две јагњеће коже. Војници су чували пастуве, давали *окрој*, а ћелатори напасали овце и старали се око вуне. Сир с планине носили су и војници и ћелатори, а у немирним временима заједно штитили ситну стоку.

Разликују се обавезе засељачених влаха *који села имају*. Они су били дужни да три дана косе сено, превозе по товар жита и вина, а превоз десет товара соли предвиђен је на четрдесет *клетиишта*, односно колиба.

Специфичне обавезе влаха пастира Светог Николе у Врању прилагођене су потребама властелинства. Поред утврђених намета, примерених њиховом занимању, они су обрађивали и виноград. За напасане стоке имали су сваке године право на *белег*; *када прође година, да обележе себи ждребе, а када прође друга година – да изведу оме*. Хиландарском игуману припадала су два коња годишње.

Закон Влахом Призренске хрисовуље уводи и нове обавезе. Сваке друге године скупина од педесет влаха давала је једног коња или тридесет перпера, а за свако *клетииште* Закон предвиђа да припреми јагњећу кожу и испорак. Власи *поклоници* сами су обрачунавали десетак. Обавезе о поправљању ограда и обрађивању винограда сведоче о засељачењу влаха којима се постепено намећу работе других друштвених слојева и друштвених група. Три закона о сточарима, са сразмерно малим бројем одредаба, показују разноврсност работа и намета.

Ма колико бројне, обавезе влаха сточара биле су мање од намета и работа земљорадника. Зато се одредбом Бањске хрисовуље забрањује прелазак земљорадника у сточаре: *Србин да се не жени у власех*. Стариници који су дуже време провели у браку са влахињом и прешли у редове сточара нису могли да буду војници већ само ћелатори. То потврђује трећа дечанска хрисовуља. Стварности је можда

најближа одредба друге дечанске хрисовуље: *Србин да се не жени у власима; ако ли је ожени да је веде у меропхе* (одредба 16).

Одредбе закона о сточарима нису нашле место у Душановом законуку. Исти је случај са друштвеним групама сточара: војника, поклоника, ћелатора и убогих влаха. Они се у 82. члану Законака јављају под заједничким именом Власи (власи).

Литература: М. Филиповић, *Структура и организација средњовековног катунa*, Симпозијум о средњовековном катуну, Сарајево 1963, 45–108; С. Ћирковић, *Допуне и објашњења у: Ст. Новаковић, Село*, Београд 1965; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*; М. Благојевић, *Закон светогa Симеона и светогa Саве*, 129–154; *Лексикон српског средњег века*, 206–207 (М. Благојевић); *Лексикон српског средњег века*, 86–87 (Д. Динић-Кнежевић).

Закон Србљем (Законъ Срѣблѣмъ) – По имену непознати законодавац Стефана Душана саставио је правне норме о обавезама зависног становништва на властелинству манастира Светих арханђела код Призрена, задужбину српског цара. Као посебну, заокружену целину, под називом *Закон Србљем*, унео их је у Призренску или Светоарханђеловску хрисовуљу.

Састављач *Закона Србљем* познавао је старо српско право. Он се позивао на одредбе *светог краља* (Милутина) и *Закон у Студеници*, али заобилази по наслову сродан *Закон стари Србљем*, који је са неколико изразито анахроних одредаба ближи друштвеном уређењу XII него XIV века.

По тежњама законодавца, правним начелима и правној мисли *Закон Србљем* претходи Душановом законуку. Његов састављач настојао је да шаролике одредбе феудалног права саобрази и уједначи. Разноврсне неодређене или неодмерене намете и работе полако је сводио у временски одређену работу. Прва одредба *Закона Србљем* била је подлога 68. члану Душановог законика у коме су прецизно наведене обавезе меропаха.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 696–700.

Литература: М. Благојевић, *Закон светогa Симеона и светогa Саве*, 129–166; Р. Михаљчић, *Закон стари Србљем*, ИЧ 32 (1990) 21–26 = *Сабрана дела V*, Београд 2001, 58–64; *Лексикон српског средњег века*, 208 (Р. Михаљчић).

Закон стари Србљем (Законъ стари Срѣблѣмъ) – суштински је део Грачаничке хрисовуље која је сачувана као натпис исписан

фреско техником на зиду цркве манастира Грачанице. Правне норме, којима се уређују положај и обавезе зависног становништва, законодавац краља Милутина сакупио је у заокружену целину и под називом *Закон стари Србљем* унео у Грачаничку хрисовуљу. Развитком привреде и друштва намети и работе зависног становништва се повећавају, али законодавци Стефана Душана настојали су да нејасно формулисане одредбе саобразе у тачно одређене или одмерене обавезе. Тако се – бар у замислима законодавца – повећавала правна сигурност подложног становништва. Међутим, *Закон стари Србљем* има неколико изразито анахроних одредаба, које више одговарају владавини великог жупана Стефана Немање него законодавству краља Милутина. На њихову старину упућује и назив овог закона.

Одредбе о зависном становништву на поседима манастира Грачанице неједнако су подељене у издањима. *Закон стари Србљем* у издању Стојана Новаковића садржи 13, а у издању Александра Соловјева 11 чланова. Овим члановима придодали смо и одредбе о тргу и царинама.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 635–636; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

Литература: Р. Михаљчић, *Закон стари Србљем*, ИЧ 32 (1990) 21–26 = *Сабрана дела V*, Београд 2001, 58–64; *Лексикон српског средњег века*, 208–209 (Р. Михаљчић).

Закон царински, в. стр. 130.

Заманица (заманица, *zamaniza* – *gratis* у речницима Франца Миклошича и Ђуре Даничића). Заманица је најчешће неодгодива работа коју су истовремено обављали сви способни работници. Због хитних послова, као што је припремање сена, сазивани су сви подложници са феудалног поседа. Тако заманицу објашњава Константин Јиречек. Тумачење познатих филолога упућује да се ова работа обављала без икакве надокнаде и хране. Прва одредба *Закона старог Србљем* Грачаничке хрисовуље предвиђа да меропси и сокалници заманицом бедбу плуга три мата да ору. Три дана су заманицом ловили зечеве. Од ове работе било је поштеђено свештенство (одредба 7). За становнике села Сењана, на поседу манастира Светих арханђела код Призрена, предвиђено је да заманицом ору три дана у јесен и три дана на пролеће. *Заманицом* су три дана припремали сено (*Сењанима закон*, одредба 2).

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon, Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik; Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 165; М. Влајинац, *Бедба и заманица као мобарска работа у Срба средњег века. Прилог историји народног живота и рада*, Гласник СНД II, 1–2 (1927) 47–66; И. Божић, *Параспор у Скадарској области*, ЗРВИ 4 (1956) 13–30 = *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 241–258; D. Војанић-Lukač, *Ко је учествовао у заманичкој војсци*, *Vesnik vojnog muzeja* 6–7 (1962) 240–242; М. Благојевић, *Земљорадња*, 42–45, 193–195, 369–374, 387–395; A. Veselinović, *Vojska u srednjovekovnoj Srbiji*, *VIG* 1–2 (1994) 414–416; A. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 186–189; *Лексикон српског средњег века*, 212 (М. Благојевић). *Лексикон српског средњег века*, 212–213 (А. Веселиновић).

Згон (зъгонъ съгонъ, opera quaedam serva) – ова реч се повезује са глаголом **съгнати**, согере. Згон је најтежа неодмерена или неодређена работа зависног становништва о којој сазнајемо посредно, одредбом формулисано у виду забране (**Зъгона да нѣ**) у Бањкој хрисовуљи (одредба 5, стр. 26) и дечанским хрисовуљама (одредба 2, стр. 47, 53, 58). Овим одредбама законодавац је штитио феудалне подложнике од самовоље њихових господара. Нема основа да се згон изједначи са заманицом. Као заједничке, неодгодиве работе могу да буду сличне, али се као намет суштински разликују. Згон, несумњиво најтежи намет, био је забрањен. Ова реч нестаје из историјских извора, а заманица је нашла место у Душановом законуку.

Извори: М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 133; Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 6; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 625, 649; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*.

Литература: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 165; Ст. Новаковић, *Законик*, 162; М. Влајинац, *Згон или кулучење ван места становања*, Београд 1932; *Лексикон српског средњег века*, 233 (Ј. Мргић).

Испорак, в. Јагњетина.

Јагњетина (ѡгњѣтина, pellis agni) – намет зависног становништва. Јагњетина се понекад дословно преводила у савременом смислу те речи. Међутим, у средњовековној дипломатичкој грађи она означава кожу. О томе изричито сведочи податак Призренске хрисовуље, где се посебном одредбом налаже свакој сеоској кући да даје **ѡгњѣтиноу и испорѣкѣ**, дакле, јагњећу кожу и кожицу од

насилно испореног јагњета (*agnus abortivus eiusque pellis*). *Јагњетину* и *испорак* припремала су и влашка *клетишта* (в.).

О *Госпождину дневи* јагњећу кожу предавали су меропси манастира Бистрице. Намет од две јагњеће коже годишње био је разрезан на сваког човека Бањског властелинства. Овог намета ослобођени су бољари. За разлику од бољара није довољно јасан однос парохиског свештенства према поменутом намету. Хвостански епископ Никола убирао је врховину и јагњеће коже од попова који су обављали црквену службу на поседима манастира Дечани. Краљ Стефан Дечански, ктитор овог манастира, откупио је дохотке на које је полагао право хвостански епископ. Не каже се изричито да ли је откуп ишао у прилог манастиру или манастирским свештеницима.

Близу је памети да су јагњеће коже и кожице од испорка служиле за пергамент, а не за одећу.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 98; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 591, 627, 629, 653, 687, 696, 699, 701; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 97, 116, 138, 142; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, I, 308; II, 64.

Литература: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјесник JAZU*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 212; *Лексикон српског средњег века*, 261 (Р. Михаљчић).

Клет, клетиште (кѣтъ, кѣтиште, cletista) – реч са више значења, која је из старословенског ушла у остале словенске језике. У пољском *kleś* је земљана колиба, а у чешком *klese* означава кавез. Старословенску реч *кѣтъ* Франц Миклошич превео је као *domus*. Према Ђури Даничићу клет је *conclave*, што потврђују примери из наративних извора: *В тајнују клет цар входит* (Доментијан) и *влези в клет своју и затвори двери своје*, пише Данило. Из текста истог писца сазнајемо да је клет синоним за оставу: *да възметъ вино, и обема въздъшшима въ клетъ*. *Kliet* је „kućica, navlastito u vinogradu“. Ова реч је у Дубровнику означавала дућан: *la mia stazon zoe clietcha*.

Даничић претпоставља да је клетиште *crates passtorales*, што у суштини прихвата Константин Јиречек. Власи су клетиштем називали шатор, о чему сведочи уговор о преносу робе дубровачких трговаца од јуна 1408, који предвиђа једног коња *pro basterua et pro cletistis ferendis*.

Стојан Новаковић пише да се село састојало од кућа, а сточарски катуни „као привремена села из клети и клетишта“. На клетишта

се распоређују обавезе влаха сточара. Довоз десет товара соли распоређен је на четрдесет клетишта у оквиру поседа манастира Бањске. Према одредби Призренске хрисовуље власи су били дужни да од *клетишта* дају јагњећу кожу и испорак.

Извори: HAD, Div. Canc. 37, f. 94'–95; fol. volante ad 87; J. Шафарик, *Хрисовула цара Стефана Душана*, 281, 282, 302, 310; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 629, 701; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 142, 157; С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 96, ред 408, 97, ред 447, 109, ред 949, 113, ред 1124.

Литература: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*; К. Јиречек, *Власи и Мавровласи у дубровачким споменицима*, Зборник К. Јиречека I, пос. изд. САНУ, књ. CCCXXXVI, Одељење друштвених наука, књ. 33, Београд 1959, 197; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 212; *Лексикон српског средњег века*, 297–298 (Р. Михаљчић).

Меропах, меропси (*меропѣхъ, мѣропѣхъ*) – реч непознатог порекла, чије се етимолошко тумачење доводи у питање. У средњовековној Србији најчешћи назив за основни слој зависних земљорадника. Овај назив Теодор Тарановски узима као *terminus technicus* за *парике*, *Србље*, *људе земљане* и уопште за земљорадничко становништво. Меропхе као земљораднике правне норме супротстављају власима сточарима. Земљорадничко становништво, везано за земљу, доносило је више прихода феудалном господару од покретних и слободнијих влаха сточара. Зато је *Србљима* као земљорадницима забрањено да прелазе у сточаре: *Србин да се не жени у власех, ако ли ју ожени да ју води у меропхе*.

По работама меропси се делимично разликују од *сокалника* (в.), а изједначују са *отроцима* (67. члан Душановог законика). Међутим, суштински се разликује правни положај отрока и меропаха. Први немају личну слободу, а други су, бар формално, имали право да се парниче са својим господарима, укључујући ту и цара. Из друштвеног слоја меропаха регрутовало се средњовековно парохијско свештенство, али је одредбама друге дечанске хрисовуље дошло до затварања друштва. Син меропаха (*меропшикѣ*) који је стекао неопходну писменост, *који књигу изучи* за свештенички позив, остајао би на очевом имању и наслеђивао би оца као свештеника. С друге стране, син свештеника без баштине, који није изучио очев наук, прелазио би у меропхе (друга дечанска хрисовуља, 23. и 24. одредба).

Законски прописи везивали су меропхе за земљу, али они су слободно располагали кућом и већом или мањом окућницом. Са својих деоница давали су део прихода феудалном господару. На црквеним поседима били су дужни да обраде земљиште површине седам до девет мати, а на поседу манастира Грачанице још три мата *бедбом* (в.). Реч је о свим пољопривредним радовима, од орања и сејања до жетве, вршидбе и складиштења житарица. Три дана су косили и припремали сено. Ово су основне одмерене или одређене работе, али зависном становништву тешко су падале неодмерене или неодређене обавезе које су зависиле од воље феудалног господара. Обавезе меропха уједначене су и строго одређене 68. чланом Душановог законика. Меропси су на имању пронијара радили два дана у недељи и још два дана у години на припремању сена и рада у винограду. Раније разноврсне обавезе и намети сведени су на укупно 106 дана у години и перперу цареву. Природно, зависном становништву је одговарало да обавезе буду распоређене на сваку недељу у години.

Истовремено, меропхе су теретили намети и работе према владару и држави. Често се спомиње *војска*, али у исправама нема података како се и на који начин ова обавеза извршавала. *Градозиданије* и *градобљуденије*, односно изградња, поправак и чување града обавезе су које су блиске војној служби. Уз *соће* као основни намет, меропхе су теретиле и друге обавезе као *оброк*, *понос*, *позоб*, *провод*. Владари су се често одрицали ових обавеза у корист цркве, односно својих задужбина. Од меропха, као и осталих верника, свештенство је убиравало у новцу и натури црквени доходак или *бир духовни*.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 414, 590, 625–627, 635, 636, 649–651; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 92–94, 104, 113–115; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 32, 34, 67, 68, 139, 201.

Литература: F. Miklosich, *Lexicon*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјеџник JAZU*; С. Ђирковић, *Допуне и објашњења у Ст. Новаковић, Село*, Београд 1965; Т. Тараноски, *Историја српског права I*, 51–71; Н. Радојчић, *Из историје проучавања речи меропха*, Јужнословенски филолог 18 (1949–1950) 157–151; И Божић, *Доходак царски*, Београд 1956; 6–18; М. Благојевић, *Земљорадња*, 362–388; М. Благојевић, *Закон светог Симеона и светог Саве*, 134–144; М. Blagojević, *L'exploitation fiscale et féodale en Serbie du XIIIe au XVe siècle*, *Revue Roumaine d'Histoire* 22 (1983) 137–146; *Лексикон српског средњег века*, 396–397 (М. Благојевић). М. Благојевић, *Меропси и отроци – баштиници и посадници у грбаљском рукопису Душановог законика*, 21–60.

Меропшић, в. *Меропах*, *меропси*.

Наводчија, в. *Вражда* и *Послух*.

Накосица (*накосица*) – обавеза зависног становништва да заједничком косидбом припреми сено. Изузев свештеника, на накосицу су излазили сви који су могли *косу држати*. Обавеза накосице обављала се *бедбом* (в.) или *заманицом* (в.). Накосици као работи у суштини је сродна *насрпица* (в.).

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; М. Благојевић, *Планине и пашињаци у средњовековној Србији (XIII–XIV век)*, 71–84; *Лексикон српског средњег века*, 432 (М. Благојевић).

Насрпица – обавеза зависног становништва да сви заједнички за три дана обаве жетвене радове (одредба 7 *Закона црквеним људима* Бањске хрисовуље). Обавезе насрпице као и *накосице* (в.) уведене су због неодгодивих послова.

Оброк (*оброкъ*, *stipendium*) – реч оброк Ђура Даничић преводи као *stipendium* и *viaticum*. Ово тумачење, које су преузели други филолози, није довољно одређено. Оброк је обавеза зависног становништва да храном угосте феудалне господаре и њихову пратњу. Меропси и сокалници на поседима манастира Бистрице давали су оброк када *долази краљ или властелин или гост*. Ове обавезе ни свештеник није био поштеђен – *и поп да приплаћа*. Оброк је био распоређен на села и жупе. Свако село је било дужно да поклисара у пролазу срдечно дочека и угости: *да му се чини част, да му је свега довољно, но да обедује или вечера, па да иде напред у друга села*. Краљ Драгутин ослободио је људе манастира Хиландара да оброке *не дају жупом*. Право на оброк у манастиру Светог Ђорђа код Скопља нису имали ни великодостојници ни локани чиновници. Краљ Милутин манастир је ослободио **отъ великихъ до малихъ власти**.

Оброк спада у неодмерене или неодређене намете. Он није ни равномерно распоређен. Многа села била су скрајнута, удаљена од путева. Зато је законодавац настојао да се намети и работе уједначе, а код оброка да се ограниче, о чему сведочи 187. и 189. члан Душановог законика. Од почетка XV века свака кућа у скадарској области, која се налазила под влашћу Млечана, плаћала је на име оброка четири динара годишње.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 82, 388, 392, 520, 577, 590, 609, 660; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 70; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 110, 187, 189.

Литература: F. Miklosich, *Lexicon*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*; K. Јиречек, *Историја Срба II*, 211, 232; Т. Тарановски, *Историја српског права I*, 204, 207; I. Božić, *Le système foncier en „Albanie Vénétienne“ au XVe siècle*, *Bollettino dell' Istituto di storia della Società e dello Stato* 5–6 (1963–1964) 113, 116 (= *Земљишни систем у „Млетачкој Албанији“*, *Немирно Поморје XV века*, 312; М. Благојевић, *Оброк и приселица*, *ИЧ* 18 (1971) 165–88; Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, пос. изд. Византолошког института САНУ, књ. 14, Београд 1972, 95–95; *Лексикон српског средњег века*, 458 (М. Благојевић).

Отрок, отроци (отърокъ, отрокъ, рует – Ђ. Даничић) – реч преузета из породичне терминологије словенских језика, у множини је означавала најобесправљенији друштвени слој у српској средњовековној држави. Отроци нису имали личну слободу. Према 44. и 46. члану Душановог законика, отроци се изједначавају са баштином. И њихова деца остају као *вечна баштина* господара. Могао их је ослободити само властелин, његова жена или син. Которској властели цар Урош је даровао острво Мљет у *баштину у отрочко име*. На царевом двору за сваког невољника предвиђа се *правда, осим за отрока властеоскога* (72. члан Душановог законика). Међутим, материјални положај отрока изједначава се са положајем меропха: *како плаћу плаћају и раду рабају, тако и земљу да држе* (67. члан Душановог законика).

Ропство није непознато средњем веку, али оно није обележје феудалног друштва. Робови се превode у насељенике из просте рачунице феудалног господара. То је резултат економске закономерности, јер је слободан рад продуктивнији.

Поред великог броја отрока без личне слободе, повремено се у изворима јављају отроци који су обављали поверљиве, понекад и сложене судске послове. Отрок кнеза Озора обављао је у Дубровнику посланичку мисију. Речима отрока требало је веровати *како и самом Озору*. По налогу деспота Ђурђа Бранковића, Оливер Големовић послао је *место себе* отрока Радосава Ђурашиновића да утврди међе манастира Хиландара и манастира Светих арханђела код Призрена. Чин заклетве пороте поверен је отроку, иако су судском спору присуствовали великодостојници обају манастира. Деспот Јован Угљеша поверио је осетљив судски спор угледном Грку Никити Педијасиму, кога у исправи на грчком језику назива отроком. Овај отрок је уједно

господин (κῆρ) и дворанин (οἰκεῖοι) српског деспота. И поред два супротна значења исте речи, Никола Радојчић је отроке Душановог законика превео као робове. Тиме се, на овом месту, у иначе успелом преводу, удаљио од оригинала.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 54; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 162, 305, 306, 361, 392, 402, 414, 445, 548, 577, 616, 617, 625, 644, 650; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 77, 78, 85, 92, 110, 114, 151, 159, 160, 214–216; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–I, 32, 37, 162, 213, 304*; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 44, 46, 67, 72.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; Р. Грујић, *Конавли под разним господарима од XII до XV века*, Споменик СКА 66 (1926) 82–84; А. Соловјев, *Сокалници и отроци у упоредно–историјској светлости*. Гласник СНД 19 (1938) 103–132; М. Благојевић, *Земљорадња*, 96, 97, 196, 372, 393; Р. Михаљчић, *Отроци*, ИГ 1–2 (1986) 51–57 = Сабрана дела IV, 221–229; L. Margetić, *Bilješke o meropsima, sokalnicima i otrocima*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 35, 1–3 (1991) 91–116; Ђ. Бубало, *Шта значи отрок у српским повељама*, Зборник МС за историју 56 (1997) 19–28; *Лексикон српског средњег века*, 483–485 (Ђ. Бубало); М. Благојевић, *Меропси и отроци*, 21–60.

Печат, в. *Послук*.

Планине (планинџ) – према средњовековној дефиницији планина је куда се не оре нити копа (Бањска хрисовуља) или куда се не оре нити коси (Дечанске хрисовуље). Према томе, планина је окрчено, али не и култивисано земљиште. Обе дефиниције потврђују да је планина пашњак, где је забрањено обрађивање земље. За заједнички пашњак Дубровачка општина проглашавала је *terae non laboratae*. Правни прописи забрањују орање пашњака (*нико више пута да не пооре планине*), а гарантују слободно кретање стоке (*прогон у планину*) до планинских пашњака (Призренска хрисовуља).

Села се често пописују са планином или са планинама и осталим правинама. Планине понекад носе име села коме припадају (*Требачка планина*, *Грнчаревска планина*). Планине су се налазиле у атарима селишта, па чак и пустих селишта. Оне су припадале цару, цркви и властели (81. члан Душановог законика). Села и катунски користи су пашњаке уз одређене обавезе према господару планине.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 6, 8, 12, 64, 92, 94–97, 111, 134, 340, 414, 449, 460, 531; М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 43;

Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 308, 313, 331, 341, 342, 388, 390, 394, 400 401, 406, 421, 435, 437, 445, 454, 445, 470, 473, 486, 506, 511, 572, 580, 594–597, 601, 612, 614, 615, 618, 624, 629, 631, 635, 638, 647, 654, 658, 660, 665, 666, 669, 672, 677, 679, 681, 686, 688, 689, 694, 707, 717–719, 725, 734, 776, 779; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 14, 16, 68, 73, 75, 76, 91, 92, 97–102, 113, 128, 156, 157; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 610; I–2, 103, 119; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, I, 199, 215–216, 238–239, 248; II, 39, 40, 45, 56, III; 1941, 2230, 2032–2033, 2578; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, члан 81.

Литература: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*; С. Jireček, *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*, AfSIPh 22 (1900)210–211; С. Ћирковић, *Допуне и објашњења у*: Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1965, 64, 223, 224; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 153; М. Благојевић, *Планине и пашињаци у средњовековној Србији (XIII–XIV)*; *Лексикон српског средњег века*, 519–520 (М. Благојевић).

Поклоници (поклоњеници) – група влаха сточара, чије су обавезе забележене у *Закону Влахом Призренске* или *Светоарханђеловске хрисовуље*. Они су уз десетак давали годишње још два брва јалова и покривач (в. *Закон Влахом*).

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; М. Благојевић, *Закон светог Симеона и светог Саве*, 129–154; *Лексикон српског средњег века*, 206–207 (М. Благојевић).

Понос (понось, onus, portatio) – једна од работа зависног становништва. Ђура Даничић наводи примере о преносу товара. Стари српски закон обавезује меропхе манастира Грачанице да носе *понос до краљева стана*. Влахе манастира Хиландара, краљ Милутин је ослободио од житног и винског *поноса*. Насељеници цркве у Архилевици, која је припојена Хиландару, да товар *црквени принашају на Струму*. Наредбом херцега Стјепана гарантују се уговори између Дубровчана и *поносника* око транспорта робе до уговореног места: *за понесење карвана али кога годе поноса*. Људе манастира Светог Ђорђа код Скопља краљ Милутин је ослободио обавеза *поноса и гласа носити*. Очигледно, овде је реч о различитим работама. Реч понос Константин Јиречек тумачи као „давање теретних или јахаћих коња“, укључујући и обавезу феудалних подложника да за своје господаре преносе разноврсну робу.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 61, 185, 191, 467, 565, 571; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 193, 249, 310, 395, 411, 415, 448, 455, 456, 461, 466, 496, 498, 499, 507, 512, 514, 520, 614, 636, 649, 662, 671, 673, 680, 698, 759, 767; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 75, 104, 113, 140, 196; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–2*, 74, 226; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, члан 23.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Жиречек, *Историја Срба II*, 209, 410; Т. Тарановски, *Историја српског права I*, 26–27; М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, ЈИЧ 3 (1937) 119–146 (Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 305–330); *Лексикон српског средњег века*, 552 (М. Шуица).

Послух (**послоуѣхъ**, *testis, testimonium eiusque pretium, obedientia*) – израз са више значења у дипломатичкој грађи са правним подацима. У аутобиографским или наративним изворима, затим у народним песмама, ова реч углавном се користи у смислу послушност. Повлачећи се са престола, Стефан Немања је саветовао сина Вукана да се покорава и буде послушан брату Стефану – **повиноуѣи се и въѣ послонѣхъ емоуѣ боудѣи**. Слично значење налазимо и у исправама: *под послух и под област нашу*. Херцег Стјепан Вукчић Косача заповедио је својим угледницима, који су под његовом влашћу – *под мој послух* – да обезбеде дубровачким трговцима слободно и законито пословање. Према томе, послух се поистовећује са влашћу. Сходно феудалним односима и усвојеној друштвеној хијерархији, послух прати верност – **ѡ послонѣхъ и ѡ вѣрностѣ**.

Послух би се могао тумачити као поштовање уговора. Хумски војвода Иваниш и Дубровчани уговорили су савез против херцега Стјепана. Уговор о савезу не обавезује ниједну страну уколико *не би послух вршили* или уколико *послух не учине*.

Сасвим друга значења послух има у правној терминологији. Послух у правним одредбама или исправама са законском снагом није доречен, а у правној науци недовољно је проучен.

Међу глобама које се набрајају у Бањској хрисовуљи за послух се плаћало два динара. Као изразито правни термин послух се јавља у хрисовуљи краља Уроша I манастиру Светог Петра на Лиму: *Да јест послух човеку црковному в сваком суде два динара*. Вероватно је реч о сведоку коме је за сведочење обезбеджена надокнада од два динара.

Исто тако, са два динара надокнађују се послуси за провод и вражду пред краљевим судом или пред краљевим судијама (*владалци двора краљева*). Имајући у виду ову одредбу, остаје отворено питање коме припада накнада – сведоцима или цркви којој сведоци припадају. Одговор на ово питање пружа Грачаничка хрисовуља: *И где год се парнички црквени човек на краљевом суду да је глоба црквена и послух и рука*. Иначе, на овом властелинству *послух црквени* износио је четири динара, а рука шест динара. Према одредбама дечанских хрисовуља надокнада за послух, руку и печат износила је по четири динара, а за *вражду како је закон по српској земљи – цркви половина, а достављачу (наводчия) половина*. Достављач у овом случају свакако је имао улогу сведока. На поседима манастира Светог Ђорђа код Скопља, Хтетовског манастира и манастира Трескавца било која глоба, укључујући и послух, припадала је цркви.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 99, 455, 458, 485, 565; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 243, 245, 249, 255, 388, 596, 617, 628, 636, 652, 659, 671; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 88, 95, 104, 115, 116, 178; В. Ђоровић, *Списи св. Саве*, пос. изд. СКА, Споменици на српском језику, књ. XVII, Београд – Ср. Карловци 1928, 159.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; К. Јиречек, *Историја Срба II*, 119; Т. Тарановски, *Историја српског права IV*, 528, 575, 576, 594, 595; *Лексикон српског средњег века*, 560 (Б. Марковић).

Посудити (посоудити, iudicare) – осудити, пресудити. *Закон метохије хиландарске* из повеље цара Душана манастиру Хиландару, садржи одредбу која се узима као пример за призив, односно апелацију. Кефалија је имао право да пресуди (*посоуди*) уколико је неко *криво судио* (стр. 58). Према одредби Синтагмата Матије Властара пресуда цара и патријарха не подлеже *посужденију*.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 411; М. Пуцић, *Споменици српски*, 110; Ст. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Београд 1907.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; *Лексикон српског средњег века*, 582–583 (С. Шаркић, са старијом литературом).

Потка (потька) – назив за насилну повреду сеоског атара, земљишне својине и глоба за причињену штету на туђем имању. Насилна повреда имовинског права често се завршавала свађом и тучом. Имовинско право штити Душанов законик: *Потка међу селима педесет перпера, а Власима и Арбанасима сто перпера, и те потке цару половина, а господару половина чије буде село* (члан 77). Власи

и Арбанаси могли су са стадима да уђу у сеоски атар само у договору са селом. Уколико силом уђу, плаћали су потку и што је њихово стадо попасло (Душанов законик, члан 82). Потка се плаћала за неовлашћено одвођење манастирске воде и отуђивање имања давањем земљишта у мираз. Средњовековни израз одржао се до новијег доба. Вук Карацић пише да је потка грана забодена у ливаду „да се зна докле је забрањено“.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 609, 613–617, 628; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 70, 74–78, 95; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чл. 77, 82.

Литература: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјеџник JAZU*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 119; Т. Тарановски, *Историја српског права* II, 109, 379; М. Барјактаровић, „Потка“ *Душанова законика и нашега доба*, Зборник Етнографског музеја у Београду (1950–1951) 232–233; М. Благојевић, *Планине и пашињаци*, 3–95; *Лексикон српског средњег века*, 564–565 (С. Мишић).

Придворци, дворани (придворци, дворане вѣлци) – две речи које означавају исту друштвену групу зависног становништва. Забележене су у кратком временском периоду, од само неколико година. Прва у трећој дечанској хрисовуљи, а друга у Призренској хрисовуљи. За категорију зависног становништва прикладнија је реч придворци.

Придворци манастира Дечани налазили су се у истоименом селу, недалеко од манастира. Њихове земљорадничке работе регулисане су посебном одредбом, а биле су једнаке као и земљорадничке работе сокалника и мајстора. Предвиђено је да *ору по један мат свакога жита и бедбу...* укупно шест мати. Да би се изједначили са обавезама меропаха, били су обавезни да преостала три мата надокнаде другим пословима неопходним двору као економском средишту господара. Вероватно су сличне обавезе имали дворани световњаци (**вѣлци**) на поседима манастира Светих арханђела код Призрена. Њима је, природно, забрањено да живе у кругу манастира (*Закон Србљем*, одредба 16). Оба израза оставила су траг у топономастици.

Извори: Ј. Шафарик, *Хрисовула цара Стефана Душана*, 306; П. Срећковић, *Синан-паша*, Београд 1865, 54; М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 71; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 697; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 139; С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Свето-арханђеловска хрисовуља*, 111, ред 1035–1036; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 146–147.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*; М. Благојевић, *Земљорадња*, 195, 368–370; *Лексикон српског средњег века*, 582 (М. Благојевић).

Приселица – термин који се дуго погрешно тумачио. Према *Рјечнику JAZU* ова реч је означавала „право на стан и храну, коју су имала vlastela, државни чиновници и службеници или страни посланици, када ку-да путују“. Милош Благојевић је показао да је приселица надокнада штете коју су причинили лопови и разбојници. Зависно где је причи-њена, штету је плаћало село оближње, жупа, градска околина. Гра-дови су били ослобођени приселице, јер су гости, односно путници били дужни да коња и пртљаг предају стањанину (гостионичару) који је на себе преузимао одговорност за ствари које је примио на чување од путника (Душанов законик, члан 125).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 123; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 305, 306, 310, 401, 407, 411, 420, 424, 436, 455, 456, 470, 473, 486, 495, 498, 515, 516, 520, 609, 614, 617, 661, 671, 680, 704, 720, 759, 767; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 70, 75, 78, 134, 150, 156, 170; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, члан 125.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; С. Јиречек, Sta-njanin, *AfSIPh* 14 (1891) 75–77; К. Јиречек, *Стањанин*, Зборник К. Јире-чека I, Београд 1959, 419–420; М. Благојевић, *Оброк и приселица*, ИЧ 18 (1971) 165–168; *Лексикон српског средњег века*, 586 (М. Благојевић); 699 (Д. Ковачевић-Којић).

Провод (*провоџ*, comitatus, deductio) – ову реч налазимо у старим словенским језицима, а из словенских језика доспела је у но-вогрчки (проџодоі). Означавала је работу и кривично дело.

У старим српским исправама јавља се као једна од *работа великих и малих*. Подложно становништво било је дужно да прати владаре или његове поклицаре до утврђеног места или до границе жупе. Људи на црквеним поседима, по правилу, били су поштеђени ове работе. *Закон Србљем* Призренске хрисовуље цара Душана раз-ликује *провод* као работу и *провод* као кривично дело: *И да не рабо-тају ни једне работе царева... ни поноса, ни намета, ни провода, осим прихода царева да носе до међе или до града* (одредба 30, стр. 82, 128). Владарев суд био је надлежан за *вражду*, за *земљу*, за *про-вод* (одредба 40, стр. 85, 129).

Глоба за *провод* коња припадала је цркви, а *провод* људи оза-коњен је као теже кривично дело: *Ко проведе дружинског човека у*

туђу земљу, да даде седам (93. члан Душановог законика). Преко Законика усталио се *прејем људски* – други назив за помагање бегунцу. Као истоветна, тешка кривична дела, *провод* и *прејем људски* остали су у надлежности владара (видети 103. и 183. члан Душановог законика).

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 170, 180, 310, 306, 387, 388, 407, 411, 455, 456, 486, 512, 514, 609, 614, 617, 671, 680, 698, 699.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1898) 88; С. Јиречек, *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*, AfSlPh 22 (1900); К. Јиречек, *Историја Срба* II, 118, 209; Т. Тарановски, *Историја српског права*, I, 63, 70, 72, 95; II, 288, 347, 384, 385; IV, 526, 529, 535, 543, 544, 595.

Работа, работе – рад, труд, посао, тлака, основна су значења работе. С обзиром на заједнички корен у речима *раб*, *раба*, *рабити*, затим дуализам израза *раб* и *роб*, проширује се значење работе и на ропство. Тако работа у старословенском означава службу, рад и ропство. Ова реч је усвојена и у другим словенским језицима, али не са истоветним значењима. Работа је рад и посао у руском, рад и ствар у бугарском, а тлака и кулук у словеначком језику.

Работе велике и мале, по правилу, теретиле су све категорије зависног становништва у средњовековној Србији: меропхе, влахе, отроке, сокалнике, занатлије, затим парике и елефтере (свободнике) у грчким крајевима Српске државе. Дипломатичка грађа садржи велики број исказа о работама, али оне нигде нису систематски, до краја побројане. Обично су записане у даровницама, у којима се владари, касније и обласни господари, у корист цркве одричу работа и намета зависног становништва. По разноврсности работа и намета издвајамо две исправе – цара Уроша из 1365. и Константина Драгаша из 1388. године. Поседе цркве Светог Николе Стошког, које је као баштину добио мелнички митрополит Кирил, цар је ослободио од било каквог поданка, соћа, градозиданија, зидања кућа, кошења сена, жетве, орања, пресеке, поноса, провода, приселице, глобара, псара, коњушара, (потраживања) севаста, кефалије и кнеза, травнице, десетка, планиниотика, свињског десетка, димнине, *просто речено – од свих работа и давања који постоје у земљи царства ми, великих и малих*. Обласни господар Константин Драгаш ослободио је људе цркве Светог Вазнесења у Штипу од *свих работа и поданака великих и малих*: позоба, псара, десетка житнога, винског и пчели-

њег, травнине овчије и жировнине, сенокоса и поноса, наметка, градозиданија, вражде, приселице, котла.

Требало би имати у виду да се работе и поданци набрајају као имунитетне формуле. Због заштите зависног становништва на црквеним поседима, владари се у корист цркве одричу и оних наме-та, који нису уобичајени, или нису ни постојали на одређеној тери-торији. Довољно је напоменути да работе *градозиданија* и *градобљу-денија* у стабилној држави више се односе на погранична утврђења него на, по правилу, запуштена утврђења у унутрашњости. У сваком случају, намети у старим српским земљама и освојеним византиј-ским територијама, нису били истоветни. Поседе руског манастира Светог Пантелејмона, цар Душан је ослободио свих постојећих ра-бота, па и оних који ће се *после умислити*.

Одређене обавезе према држави и владару имала су и власте-ла која су била ослобођена *свих работа и данака* осим војске и соћа. Властела као поседници баштина и пронијари који су уживали условно добро, *работали* су цркви у *војнички закон*. Попови без ба-штине обрађивали су виноград.

Работе *велике и мале* распоређиване су на жупе, градове, села, куће, мушке главе, затим на влашке катуне и клетишта. Распоређива-ње работа зависило је од тежине, особености и сложености работа.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 18, 61–63, 98, 535; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 111, 161, 174, 182, 190, 197, 199, 305, 306, 310, 312, 359, 364, 388, 389, 392, 393, 395, 402–405, 407, 408, 410, 411, 415, 420, 423, 424, 425, 427, 430, 431, 433, 436, 448, 453, 455, 456, 459, 461, 466, 467, 470, 473, 475, 486, 488, 496, 498, 500, 502, 507, 508, 512, 514–516, 520, 529, 531, 550, 575, 577, 582, 590, 592, 605, 607, 609, 613, 614, 617, 619, 621, 625–628, 639, 640, 641, 649, 650, 651, 659, 660, 662, 671, 680, 688, 691, 696, 698, 700, 704, 707, 718, 720, 740, 756, 759, 767, 768, 779; А. Соловјев, *Одабрани споменици*; Р. Михаљчић, *Хрисову-ља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу (1356, мај)*, Стари срп-ски архив 2 (2003) 89.

Литература: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; Г. Острогорски, *Византийские писцовые книги*, *Byzantinoslavica* 9 (1948) 203–306 (= *Византијски практики*, Сабрана дела I); С. Ћирко-вић, *Допуне и објашњења* у: Ст Новаковић, Село, Београд 1965; М. Благојевић, *Закон светог Симеона и светог Саве*, 129–166; *Лексикон српског средњег века*, 609 (М. Благојевић).

Ратај (ратаи, arator) – реч позната у свим словенским језицима: *ратай* у руском и бугарском, *rataj* у пољском, чешком и словеначком језику. Означавала је орача, ратара. То је мања, по саставу често промењива скупина зависног становништва. На црквеним поседима орали су манастирским *плуговима*, односно запрегом. Постављао их је игуман из редова меропаха: *Ако нема ратаја да меропси редом црквеним воловима ору* (Бањска хрисовуља, одредба 24. Видети прву дечанску хрисовуљу, одредбу 21, другу дечанску хрисовуљу, одредбу 20 и трећу дечанску хрисовуљу, одредбу 20). Установа ратаја одржала се на Мљету до почетка XIX века. Ову установу прихватили су и Турци. Израз ратај оставио је траг у топонимастици, а јавља се и у народној песми.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 123; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 623, 627, 651; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 94, 115.

Литература: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; Д. Ангелов, *Аграрните одношения в Северна и Средна Македонија*, София 1958, 177; Z. Šundrica, *O agrarnim odnosima na otoku Mljetu u vrijeme pada Dubrovačke republike*, Beritićev Zbornik, Dubrovnik 1960, 281, 284; Д. Бојанић, *Турски закони и законски прописи из XV и XVI века*, Београд 1974, 31, 34, 89, 93–96; *Лексикон српског средњег века*, 613 (М. Благојевић).

Селиште (селиште, селице) – термин са више значења на словенском језичком подручју. За Франца Миклошича селиште је *tentorium, habitatio, aula*, хѡроі. Ђура Даничић је поистоветио селиште са селом, а Стојан Новаковић је сматрао да је селиште истовремено означавало веће имање, „место за куће свега села, или место за куће једне породице“. Тумачећи старије значење селишта и села, Ватрослав Јагић пише да је то била насеобина „прво једне породице eine Bauernhufe“. Владимир Мажуранић изједначава село и селиште, које је могло бити „*prolazio pusto, ali potom i mjesto gdje je bilo selo*“.

Закон црквеним људима Бањске хрисовуље садржи одредбу (бр. 32) према којој је село означавало цело имање, имање једне породице, а селиште део имања, кућу са окућницом: *А сирота која има мала сина да држи све село док јој син одрасте, ако ли нема сина да држи селиште, врт и најбољу главну њиву*. Ова селишта често су називана по имену власника или корисника: Богојево селиште, Иваново селиште, Маријино селиште, Манотино селиште. У условима пораста

броја становништва и унутрашње колонизације, селиште је постајало веће насеље, односно село. О унутрашњој колонизацији сведочи податак из исправе Стефана Дечанског, који је епископу призренском показао на селиште као атар будућег села: *да га има света црква као и друга села црквена*. Понекад изворна грађа изједначаје селиште и село. На поседу манастира Трескавца налазило се *селиште у Глубочанима са њивама, виноградима, планинама и са свим правинама села тога*.

Сразмерно велики број података сведочи о селиштима као напуштеним насељима. Селишта су настајала бежањем житеља села или њиховим пресељењем по наредби властелина. Напуштање насеља узроковали су чести ратни сукоби. Душанов законик забрањује златарима да бораве на селу. Тако су настала *златарска селишта*.

По *правинама* се разликују *пуста селишта* и *селишта*. Селишта се бележе са правинама, а пуста селишта без правина, пре свега без винограда и воденица, које су резултат људског рада и показатељ живота насеља и доскорашњег присуства житеља у напуштеном насељу. На то указује шаљива народна песма коју је објавио Вук Караџић у првом издању *Српског рјечника*:

Коренита! Село и ти ли си
Да ти није руде од лонаца,
Испод кућа чести воденица,
Не б' се звала село, већ селиште.

Без обзира на различита значења и величину атара, селиште је увек потенцијално село. Као пролазна, привремена и променљива појава, селиште се суштински разликује од села Душановог законика. За село као веће, организовано насеље, Законик прописује одређена права, али и обавезе, које су изнад могућности мањег насеља, поготово ако га је настањивала једна породица. Зато селиште није нашло место у Душановом законнику, док је статус села озакоњен.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon*; V. Jagić, *Das „Dorf“ im altserbischen Staate*, AfSlPh 15 (1893) 113; *Рјечник JAZU*; И. Срезневский, *Материалы словаря древне-русского языка по письменным памятникам* III, Санктпетербургъ 1912, 326; В. И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка* IV, Санктпетербургъ 1882, прештампано 1956, 172; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, 1298; Ст. Новаковић, *Село*; Р. Михаљчић, *Селишта. Прилог историји насеља у средњовековној српској држави*, Зборник ФФ у Београду 9–1 (1967) 172–224 = Сабрана дела IV, 89–158; *Dorf*, *Lexikon des*

Mittelalters III–6, München 1985. (R. Mihaljčić); *Лексикон српског средњег века*, 644–665 (Р. Михаљчић).

Село (vas, ves, sella) – реч са разноврсним значењима у старословенском (fundus, ager, regio, habitaculum, tentorium) и словенским језицима (ager у чешком, село са црквом у руском језику). Према малом броју примера, које је прикупио из до тада познате старе српске грађе, Ђура Даничић се одлучио за једно објашњење села – vicus. Међутим, у међувремену прикупљена стара грађа сведочи да је ова реч током средњег века мењала значење. Село као имање потврђено је у Бањској хрисовуљи, где је записан *Иван с детију и с селом на којем седи*. Иста хрисовуља даје право *сироти* (в.) *да држи све село док јој син одрасте*. Из Статута града Котора сазнајемо да је двор sella seu villa јединица земљишног поседа. Према хрватским изворима насеље са више кућа називало се вас, вес или весница, а имање село. Према томе, село је могло да буде имање једне породице, кућа са окућницом, посед, њива, земља, али најчешће је насеље са мањим или већим бројем кућа.

Већа села збијеног типа образовала су се у равничарским, жупним пределима. Међутим, по брдовитим, мање плодним областима, настајала су села са удаљеним, растуреним кућама. Куће су биле тако „раздалеко да је село од 40 кућа било веће од Беча“, пише Вук Караџић.

Зависно од конфигурације земљишта, село се ширило. Груписане куће у оквиру сеоског атара чиниле су заселак или засеље. Засеоци се пописују као правине села без назива заселака (село Љубиња *са свим засеоцима*), али много заселака пописано је са именом, па и бројем кућа. Црвенобрежани са 18 кућа и Лучани са 21 кућом спадали су у веће засеоке, а припадали су селу Дечане. По попису из 1343–1345. године село Чабић бројало је 197 кућа, што је и по данашњим мерилима веће село.

Имена села понекад откривају начин како су постала. Села Лесковац, Храстовица, Горане, Лужане, Брестовац свакако су настала крчењем. Унутрашњом колонизацијом, која је резултат природног прираштаја становништва, повећавао се обим култивисаног земљишта, о чему сведоче називи: село *Штира* и село *Друга Штира*, *Горњи Закут* и *заселак му Трнава*.

По занимању њихових насељеника и оснивача названа су села *Ковачи*, *Мајсторије*, *Грнчарево*. На старе занате подсећају имена села: *Стрелари*, *Штитари*, *Тулари*, *Седлари*.

Без обзира на поодмакли процес феудализације, село средњег века живело је по оним начелима обичајног права које се није косило са одредбама феудалног права. Законодавство првих Немањића, затим краља Милутина и Стефана Душана, није у потпуности уништило *правине* из доба слободне сеоске општине. Некадашња унутрашња организација слободне сеоске општине наслеђује се преко учесталих података о сеоским правинама. Наводимо само један пример. Манастиру Светог Пантелејмона на Атосу браћа Драгаш даровала су село Мокране са *синором, планином, брдом, виноградима, овоштијем, воденичијем, кипуријама, пољем, лугом, ловиштима, бродовима* (прелаз преко реке), *реком*. Све правине у оквиру феудалног поседа нису припадале господару, или само господару. Село је имало право да користи путеве, планинске пролазе, зимовишта пасишта, млинове, а вода за пиће и појила за стоку била су заједничка. На сеоским, *себарским зборовима* расправљало се о заједничким локалним питањима. Организованом селу, којим су управљали *владаци*, Душанов законик је наметнуо колективну одговорност за паљевине (чланови 99, 100). Истовремено, села су била дужна да чувају путеве, а по потреби и манастире.

Извори: F. Miklosich, *Monimenta Serbica*, 114; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 334–335, 340, 516, 688–689; Н. Радојчић, *Законик* чланови 11, 22, 146, 158, 168, 169, 170.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon; Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae*; V. Jagić, *Das „Dorf“ im altserbischen Staate*, AfSlPh 15 (1893); *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, 1299; Ст. Новаковић, *Село*; Р. Михаљчић, *Селишта. Прилог историји насеља у средњовековној српској држави*, Зборник ФФ у Београду 9–1 (1967) 172–224 = Сабрана дела IV, 89–158; С. Ћирковић, *Сеоска општина код Срба у средњем веку*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића V (1978) 81–88; *Dorf, Lexikon des Mittelalters* III–6, München 1985 (R. Mihaljčić); *Лексикон српског средњег века*, 68–69, 665–666 (Р. Михаљчић).

Сенокошеније, сено (сѣнокошенѣ, сѣно, сѣнокошь, сѣнокошь, *pratum sive sinochossa*) – Професионални сточари власи уз велике напоре настојали су да продуже сезону испаше. Чим окопни, у потрази за травом, са стоком почињу издиг према вишим планинским пределима, успут организујући привремена станишта. С јесени власи сточари постепено су се спуштали у плодне жупе, често прелазећи границе властелинства, понекад и границе државе. Међутим, и

њих је искуство учило и опомињало да је неопходно припремити сточну храну за зимишта. Природно, исхрану за стоку припремала су и земљорадничка домаћинства. Припреми сточне исхране посебну пажњу посвећивала су велика властелинства. Сачуване даровнице, готово без изузетка, садрже понеку одредбу о сенокоши и сену као једној од неодгодивих и најхитнијих работа зависног становништва.

Сенокоша се по правилу обављала заманицом (в.) *накосицом* (в.) и *бедбом* (в.). Обавезе кошења траве и припреме сена детаљно су описане у Бањској хрисовуљи краља Милутина. Сено су припремали меропси, сокалници и мајстори – *сви једнако*. Сви који могу *косу држати* излазили су на накосицу. Покошену траву требало је осушити, упластити и саденути. Припрема сена обично је трајала три дана. Понекад ова обавеза није временски одређена или одмерена. Бистричка повеља краља Владислава обавезивала је меропхе и сокалнике *сено да косе док га не ставе*, а зависно становништво на поседи-ма манастира Светих арханђела код Призрена било је дужно *сено цркви да косе колико треба*. Чак и властела која су се налазила на истом поседу имала су обавезу *сена да косе један дан и здене*. Власи манастира Светог Ђорђа код Скопља косили су *од круга воз*, а меропси манастира Грачанице косили су *бедбу накосицом* на оној деоници ливаде коју су добили коцком – *ливаду наждребицом делећи*. Члан 68. Душановог законика, који уједначује обавезе меропаха, предвиђа да они пронијару заманицом косе сено *дан један*. Припремљено сено било је предмет крађе и подметања пожара. Сено саденуто на стогу кра-ло се током ноћи: *i od sena vzetja na stogi v poći* (Винодолски закон). За паљевину куће, гумна, сламе и сена Душанов законик наметнуо је селу колективну одговорност (чланови 99, 100).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 98; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 309, 401, 431, 453, 498, 582, 590, 619, 625, 627, 629, 650, 688, 696–699, 701; Ст. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Београд 1907, 262; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 80, 92, 93, 95, 97, 114, 138–140, 142; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–I, 294, 298, 610; I–2, 410*; М. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po vinodolskom zakonu*, Zagreb 1952, 102–105, čl. 10; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 34, 68.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; М. Благојевић, *Планине и па-шњаци*, 68–84; Р. Катић, *Сточарство средњовековне Србије*, Београд 1978, 91–96; *Лексикон српског средњег века*, 667 (М. Благојевић).

Сирота – специфичан израз који означава друштвени положај сироте удовице у феудално доба. Њен статус озакоњен је у Бањској повељи краља Милутина: *А сирота која има мала сина да држи све село (цело имање) док јој син одрасте, ако ли нема сина да држи селиште, врт и најбољу главну њиву (кућу са окућницом).*

Удовицу штити Душанов законик: *Сирота кудељница да је слободна како и поп* (члан 64). Статус сироте кудељнице законодавац изједначаје са правним положајем парохијског свештеника без баштине, који је био ослобођен намета али само на *три њиве законите*, где је *поповска капа* била слободна (члан 31). Сходно томе, могуће је тумачити слободу сироте кудељнице, која је на исти начин ослобођена работа и дажбина. Без заштите и мушке радне снаге, сирота кудељница је предењем издржавала нејач и себе. Она је у народу постала симбол неимаштине, која

ништа на свијету нема
до преслице и туђе кућеље.

Исти мотив понавља се у познатој народној песми *Предраг и Ненад*, где мајка подиже нејач

у зло доба и гладне године,
на преслицу и десницу руку.

Мотиви народних песама, које региструју туђе невоље, уверавају нас да су правичност и солидарност идеали патријархалних средина. Наклоњено обесправљенима и немоћнима, патријархално друштво је мобом помагало удовицама. Старање о угроженим члановима друштва ушло је у обичајно право које се не сме искључити као један од извора српског средњовековног права.

Исто тако, старо српско право има дубоке корене у византијском праву. О томе, поред осталог, сведоче и подаци византијског законодавства о социјално угроженим, које су прихватили Немањини. Сироту удовицу био је дужан да штити епископ. По потреби епископ је могао да тражи помоћ и од цара.

Према наведеној одредби Бањске хрисовуље правни положај удовице са мушким породом мењао се одрастањем њеног сина. Када син удовице стекне пунолетство, он се укључује у феудални систем дажбина, а његова мајка као удовица губи статус сироте кудељнице. Према томе, она је привремено ослобођена намета, за разлику од удовице без мушког порода, која је трајно ослобођена феудалних обавеза.

Старање о немоћним и угроженим налазимо и у градским условима живота, о чему сведочи одредба Статута Новог Брда: *И да не франгари удата жена ни со ни воће, него да франгаре сироте, да се с тим хране.*

Извори: Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, 55.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; Вук Караџић, *Српске народне пјесме I*, *Женске пјесме*, 1981, LX, *Српске народне пјесме II*, 50; М. Филиповић, *Сирота кудељница. Прилог објашњењу чл. 64 Душановог законика*, Зборник МС 5 (1953) 40–47; С. Троицки, *Црквено-политичка идеологија Светосавске Крмчије и Властарева синтагма*, Глас САН 212 (1953) 182; М. Петровић, *Крмчија светог Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених*, Београд 1983, 37–38; *Лексикон српског средњег века*, 759–760 (Д. Динић-Кнежевић); Р. Михаљчић, *Душанов законик у судској пракси*, Душанов законик – 650 година од његовог доношења, АНУРС, научни скупови, књ. IV, Одјелење друштвених наука, књ. III, Бања Лука 2000, 38–40 = Сабрана дела V, 72–74.

Сокалник, сокалници (сокаљникъ) – друштвена група зависног становништва. Није успело етимолошко тумачење ове речи, које би упућивало на њено основно значење. Искључује се могућност везивања сокалника и соћа, основног намета у средњовековној Србији. Међутим, сразмерно бројне правне одредбе исправа, настале пре кодификације Душановог законика, указују на обавезе и положај сокалника. У изворима се, по правилу, јављају уз меропхе, од којих се управо по обавезама разликују. О томе сведочи одредба Бањске хрисовуље: *Работа меропху лихо сокалник... А ине работе все једнако.* Одредбе познатих исправа налажу сокалницима да господара прате на путу, *помажу поправљати цркве, и трапезе и краљеве палате.* Исто тако, сокалници су били дужни да годишње доведу товар жита и вина (Бањска хрисовуља, одредбе 19 и 40). Земљорадничке обавезе сокалника биле су око три мата мање од земљорадничких обавеза меропеха (в. табелу, стр. 63). Природно, неодгодиве работе, као што су припрема сена за зиму и обрада винограда, обавезивале су све подложнике.

Закони познатих исправа поштују правни статус сокалника и меропеха. Присељени сокалник насељавао се заједно са сокалницима, а меропех са меропсима (прва дечанска хрисовуља, одредба 19; друга и трећа дечанска хрисовуља, одредба 18). Ови подаци говоре у прилог наслеђивању у оквиру друштвене групе сокалника, иако се

она није усталила. Син сокалника (*сокаљничикъ*) свакако је преузимао обавезе оца. Истовремено, ова група се попуњавала из породица мајстора и парохиских свештеника. Само један син мајстора преузимао је занатске обавезе оца. Остали су постајали сокалници, а по вољи и меропси (прва дечанска хрисовуља, одредбе 22 и 23; друга и трећа дечанска хрисовуља, одредбе 21 и 22). За поповске синове који се нису припремили за позив свештеника, Скопска хрисовуља краља Милутина предвиђа да се придруже сокалницима, *а да се не померотише*. Уследила је измена ове одредбе само деценију и по касније у Бањској хрисовуљи. Свештенички синови, који *књигу изуче*, остају на очевом имању, а остали постају сокалници, уколико им је отац био *поповикъ* (син попа) или *сокаљничикъ* (син сокалника).

Друштвена група сокалника нема место у Душановом законнику. Додуше, сокалник као јединка, а не као друштвена група, забележен је у млађем, Призренском рукопису Законака: *Ко се нађе да је одбио судијина сокалника, или пристава, да се оплени и да му се узме све што има* (члан 107). Читање ове речи није јасно у поузданом, Струшком рукопису, најстаријем препису Душановог законика: *ѡдбивъ соудина сокоалника* (sic). Корениту измену овај израз доживео је у Атонском, Барањском, Шишатовачком и Раковачком препису: *одбив судина посланика*. Према томе, *сокалник* Призренског рукописа постао је *посланик* не само у млађим преписима Душановог законика, где су иначе чешће измене средњовековних установа и појмова, него и у старијим рукописима овог правног споменика.

Развитком феудалних односа друштвена група сокалника постепено се гасила и то пре него што је правно јасно дефинисана као посебна категорија зависног становништва.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 96, 98, 563; Ст. Новаквић, *Законски споменици*, 590, 620, 625–628, 634, 635, 649–651; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 80, 92–95, 104, 113–116; *Законик цара Стефана Душана*, књ. I, *Струшки и Атонски рукопис*, пос. изд. САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права, књ. IV, Београд 1975, 110, 111, 186, 187; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, I, 268, 302, 305, 307, 322, 324; II, 60–62, III, 2745, 2803, 2806–2807, 2842–2843, 2846, 2854; *Законик цара Стефана Душана*, књ. III, *Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис*, пос. изд. САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права, књ. IV, Београд 1997, 60, 61, 198, 199, 250, 251.

Литература: F. Miklosich, *Lexicon*; Ћ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*; St. Novaković, *Сокк et сокальникъ de la Serbie au moyen âge*, Af SlPh 27 (1905) 51–66; Ст. Новаковић, „Соће“ и „сокалник“ у средњовековној Србији, Годишњица НЧ 26 (1907) 118–128; Б. Радојковић, *О сокалницима. Расправа из социјалних односа у старој српској држави средњег века*, пос. изд. СКА, 120, Београд 1937; А. Соловјев, *Сокалници и отроци у упоредно-историјској светлости*. Гласник СНД 19 (1938) 103–132; Б. Радојковић, *Још неколико речи о сокалницима*, Београд 1941; И. Божић, *Доходак царски (поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, пос. изд. САНУ 254, Београд 1956; Д. Ангелов, *Аграрните отношения в северна и средна Македонија през XIV век*, София 1958, 114–116; М. Динић, *Сокалници*, Прилози КИФ 28 (1962) 149–157; ЕЈ 7 (1968) 426 (S. Ćirković); М. Боброва, *Дечанские сокальники*, Вопросы истории Славян 3 (1970) 33–41; М. Благојевић, *Земљорадња*, 192–196, 362–370; L. Margetić, *Bilješke o meropsima, sokalnicima i otrocima*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 35, 1–3 (1991) 91–116; *Лексикон српског средњег века*, 680–682 (Ћ. Бубало); В. Тријић, *О сокалницима*, Прилози КИФ LXVIII–LXIX, 1–4 (2002–2003) 3–28.

Сокалничий (сокальничий), в. Сокалник, сокалници.

Соће (сокъ, сокк, соѣъ, tributum frumentaerum – Ћ. Даничић) – етимолошко порекло речи није јасно, а њено значење различито се тумачило. То је основна дажбина у Српској држави током XIV и XV века. Набрајање дажбина и намета у исправама често почиње соћем. Оно се убирало у корист владара и осамостаљених феудалних моћника. Као општи намет, соће се плаћало годишње. Висина намета износила је једну перперу, односно 12 динара, што је у XIV веку износило око пола дуката. Овај намет се разрезивао на сваку кућу. Пошто је ковани новац временом губио вредност, висина соћа утврђивала се каблом жита, који се убирало на Митровдан и Божић. Поседници баштина били су ослобођени свих работа и данака осим соћа и војске, предвиђа 42. члан Душановог законика.

Према 68. члану Законика меропак је, уз остале работе, био дужан да пронијару плаћа *перперу цареву*. Соће као *доходак царски* убирала су властела. Властелину који није поштовао рокове убиранија и предаје соћа претила је казна. На царском двору био би свезан док не плати двојином (198. члан Законика).

Владари су се неретко одрицали соћа на оним поседима и насељима који су припадали њиховим задужбинама или другим мана-

стирима које су даривали. Као основни, дубоко укорјењени намет у српским земљама, соће су преузели Млечани и „уврстили у свој систем дажбина“, када су запосели приморске крајеве.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 139, 334, 531; Ст. Новаковић је у регистру двојио речи **сокъ** и **сокк**, које, природно, имају исто значење: **сокъ** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 305, 306, 309, 415, 466, 470, 473, 496, 498, 499, 500, 507, 508, 512, 514, 515, 516, 528, 529, 531, 607, 628, 680, 696, 704, 720, 759, 770, 779; **сокк** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 420, 424, 427, 431, 436, 448, 455, 459, 655; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 95, 134, 151, 156, 196; Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке републике I*, Београд 1936, 16.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Рјечник JAZU*; И. Божић, *Доходак царски (поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, пос. изд. САНУ 254, Београд 1956 (са старијом литературом); С. Ћирковић, *Један помен соћа на Пелопонезу*, ЗРВИ 7 (1961) 147–151; М. Динић, *Сокалници*, Прилози КЈИФ 28 (1962) 149–157; И. Божић, *Земљишни систем у „Млетачкој Албанији“*, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 259–331; С. Ћирковић, *Мере у средњовековној српској држави*, Мере на тлу Србије кроз векове, Београд 1974, 41–90; Љ. Максимовић, *Порески систем у грчким областима Српског царства*, ЗРВИ 17 (1976) 101–125; *Лексикон српског средњег века*, 683–685 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Соће – основни порез*, 1–44.

Србљи, в. *Закон стари Србљем*, *Закон Србљем*.

Ћелатор (кклаторь) – назив за друштвену групу влаха сточара која је на властелинствима чувала ситну стоку и бавила се прерадом вуне. Заједно са војницима ћелатори су преносили сир са планине, а у *зло време* заједно су чували овце. Део истоветних обавеза не сведочи да им је положај био истоветан. Земљорадник, који је због брака са влахињом прешао у редове сточара, морао је да преузме обавезе ћелатора а не војника (в. *Закон Влахом*).

Убоги Власи – најсиромашнија група влаха сточара, која је прерађивала црквену вуну. Жичка повеља дели друштво на властелу, војнике и убоге. За исти преступ од властеле се узимало шест коња, од војника два коња, а од убогих два вола. Убоги су, дакле, поседовали имовину. Али временом је овај израз постао синоним за бескућнике који се хране по црквама, како предвиђа 28. члан Душановог законика (в. *Закон Влахом*).